

KIRKELIVET I HOLLAND i det 21. århundrede

- nogle indtryk

Martin Boje Christensen

Medlemmer af PKNs pioner-teams på to dages træningsophold.

KIRKELIVET I HOLLAND i det 21. århundrede

1) Indledning

Det følgende er en sammenfatning af de indtryk, jeg har fået gennem en studieorlov i februar-april 2020 med henblik på studier af det hollandske kirkeliv i det 21. århundrede. Mit emnevalg udsprang af to studieture arrangeret af Folkekirken Uddannelses- og Videnscenter (FUV), som gik til Holland i september 2018 og september 2019. De deltagende danske præster besøgte en række kirker og mødte kirkeledere og teologer - protestantiske såvel som katolske, som gav indblik i kirkens situation i landet.

Mit studieprojekt var fra starten bygget op som forberedelse til et nyt besøg i Nederlandene¹ i marts-april 2020. Jeg planlagde at bo i Utrecht, lige ved det nationale kirkecenter for "*De Protestantse Kerk in Nederland*" (forkortet PKN), som er langt den største protestantiske kirke i landet. Jeg fravalgte at undersøge forholdene for landets romersk-katolske menigheder. Også de er i tilbagegang og under tryk fra sekulariseringen. Når det imidlertid gælder teologisk anliggende og kirkehistorisk oprindelse ligger de reformerte kirker og lutherske betydeligt nærmere. Den Reformerte kirke kan betegnes som en af den lutherske kirkes reformatoriske søsterkirker. Reformationen i 1500-tallet har i Nederlandene ligesom i Danmark haft en vældig formende kraft, som har sat sig afgørende spor i folkeliv, samfundsforhold og politisk tænkning. Og ikke mindst præget kirkeliv og tro. Her giver en sammenligning og en erfaringsudveksling mest mening. Og dermed kan min undersøgelse også få et tydeligere fokus.

Corona-krisen satte primo marts 2020 en stopper for mine rejseplaner. Det har betydet, at mit studieprojekt ikke kan nyde godt af de mange besøg og samtaler og andre aftaler i Nederlandene, som jeg havde arrangeret. Imidlertid har jeg haft e-mail-korrespondance med flere nøglepersoner i PKN, som har sporet mig yderligere ind på litteratur, som er relevant – ikke mindst i de hollandske kirkefolks øjne.

Som præst i Den danske evangelisk-lutherske Folkekirke bliver jeg igen og igen mindet om den udtalte mangel på fundamental viden om kirke, bibel og kristendom hos det danske folk. Troens folk synes nogle steder at være en uddøende race. Hvor er vi på vej hen? Hvor voldsom kan sekularisering og afkristning blive? Sådant nogle tanker kan man ind imellem gøre sig, selvom der bestemt også er håbstegn i Danmark.²

Det er mere end en strøtanke, at kirken i Nederlandene står et godt stykke længere fremme ad den vej, som fører til folkets fuldstændige sekularisering og afkristning, end Folkekirken i Danmark gør. Vi har trods alt 74% af folket som medlemmer af kirken. Endnu da.

Svaret på spørgsmålet: "Hvad er nutidens vilkår for den reformerte kirke i Nederlandene?" kunne måske tegne et billede af, hvad der venter os i fremtiden. Den reformerte kirke i

¹ "Nederlandene" er det meste korrekte navn, da de 7 nederlandske "stater" har haft udstrakt selvstyre gennem historien. "Holland" er navnet på den største af de 7 "stater".

² Netop corona-krisen har føjet overraskende nye facetter til det pessimistiske billede. F.eks. har Danmarks Radios pige-kors dirigent Philip Faber hver dag under krisen på DR-TV sunget morgensang med danskerne fra sit klaver hjemme i stuen. Salmer med stærke, kristne budskaber: "Kom, Jesus snart, og gør det klart, den morgenstund, du kommer, da gryr en evig sommer", lød det f.eks. en morgen i marts med Fabers smukke stemme og klaverspil.

Nederlandene har i århundreder stået som en af de store bannerførere for reformert, protestantisk kristendom i hele verden, og har i vekslende grad (se hertil senere) haft status som folkekirke eller landskirke. Men hvad er dens status og vilkår i dag?

En anden grund til min nysgerrighed er den internationalt anerkendte "Leuenberg-konkordie", som blev underskrevet i 1973. Dette kirkedokument var resultatet af samtaler mellem lutherske og reformerte kirkefolk, og drøftelserne gjorde det klart, at de historiske fordømmelser, som har skilt de lutherske og de reformerte kirke ad i århundreder, ikke længere kan gøres gældende. Konkordien opfordrer til nærmere bekendtskab og venskab kirkerne imellem, ligesom nadverfællesskabet mellem kirkerne bliver genoprettet. I 2001 tilsluttede Den danske Folkekirke sig endelig Leuenberg-konkordien, og søndag den 13. maj samme år fejredes ved en fælles nadvergudstjeneste i Trinitatis kirke i Fredericia Folkekirkens endelige optagelse i Leuenberg Kirkefællesskabet.³ Om Leuenberg-konkordien skriver Erik Kyndal:

"Som vi har set, opfatter Leuenberg-konkordien sig selv ikke blot som en teologisk afklaring af grundlaget for kirkefællesskab, men forpligter også kirkerne til fortsatte teologiske samtaler med henblik på at udbygge det gensidige kendskab til hinanden og på gensidig inspiration og til en konkret virkeliggørelse af fællesskabet på lokalt og regionalt plan, hvor dette er muligt og ønskeligt."⁴

Kirkelivet i Nederlandene er i krise. Det lægger kirkens folk ikke skjul på.⁵ Kirkerne er marginaliseret i samfundet, og trods sammenlægninger af kirker på nationalt såvel som på lokalt plan har kirkerne siden 1960'erne oplevet en voldsom tilbagegang i medlemstal og status. Nedlæggelser og nedbrydelser af kirker og reduktion af præstenormeringer følger med. Det er vanskeligt at finde frivillige til menighedsrådene, de unge og yngre er væk, de gamle tilbage. Store kirker i de større byer er solgt og bruges f.eks. til restauranter. Landets kirker står selv for hele økonomien uden støtte fra staten, og der er endog stemmer i tiden, som forlanger, at den historiske skattefrihed for donationer til kirkerne bør ophæves.

To store emner

Hvad gør kirkefolket i den situation? Der er især to emner, som fylder meget for PKN i disse år. Det ene er sammenlægningen af tre protestantiske kirker, som afsluttedes i 2004 og resulterede i dannelsen af PKN, men som stadig giver udfordringer især på lokalt plan. Det andet er spørgsmålet om mission i det hollandske samfund. Hvad gør vi som kirke, så vi ikke kun og alene sammenlægger, omorganiserer og indskrænker, men når ud med evangeliet til vores landsmænd? Hvordan får vi de unge i tale? Hvilke modeller kan vi

³ Se "Leuenberg-konkordien og kirkefællesskabet af reformatiske kirker i Europa" oversat og redigeret af Erik Kyndal, Anis 2005:13

⁴ Se ibid 2005:19

⁵ Se Arjan Plaisier: "The heartbeat of life" i "The Protestant Church in the Netherlands: Church Unity in the 21st Century – Stories and Reflections", Zürich og Berlin 2014:41, hvor han refererer til en rundtur eller visitats i 2010 til en lang række kirker og regionale synoder. Der var ganske vist kirker med nye aktiviteter og entusiasme, men mange flere steder alvorlige problemer. "The overall impression was that of a church in poor health" (s.41)

bruge for aktivt at skabe nye kirkelige fællesskaber og fremme aktive, kirkelige græsrodsbevægelser?

Idet jeg begynder med et kirkehistorisk overblik og også gør rede for tilblivelsen af PKN, vil hovedvægten i min undersøgelse hvile på kirkens mission i det 21. århundrede. Det viser sig, at PKN her er særdeles inspireret af konceptet "Fresh Expressions of Church", der stammer fra Storbritannien, og som har et veludviklet teologisk fundament, ikke mindst i kraft af Michael Moynaghs bøger. Derfor vil jeg undersøge, hvad der er hovedledetråd i Moynaghs teologiske anliggende, når han fremlægger hele sit forsvar for "emerging churches", og jeg vil give en række eksempler på, hvad en "emerging church" f.eks. kan være.

Til sidst vil jeg forsøge en sammenfatning af mine indtryk. En konklusion, som rummer momenter, der faktisk har overrasket mig. På den måde håber jeg at kunne tegne nogle hovedlinjer og give nogle vigtige indtryk af den hollandske protestantiske kirkes situation, som er ført op til nutiden.

2) Et omrids af Nederlandenes kirkehistorie

De nederlandske kristne regner Bonifacius som landets første kristne missionær. Han blev dræbt i 754 under missionsarbejde i Frisland, men angelsaksiske missionærer fortsatte den kristne forkyndelse i de nordlige egne, og omkring år 1000 dominerede den katolske kirke hele landet.

De første protestantiske forkyndere i Nederlandene var to unge mænd, som havde studeret hos Martin Luther i Wittenberg. De blev brændt på bålet på torvet i Bruxelles i 1524 som de første lutherske martyrer. Imidlertid var det især Calvinismen, som fra ca. 1540 bredte sig i Westhoek og Flandern.⁶ Den ikonoklastiske billedstorm i 1566 hentede drivkraft i Jean Calvins kirkeforståelse, spredtes til alle hollandske områder og resulterede i et oprør som i tæt sammenhæng med den protestantiske reformation fik skelsættende betydning for landets historie.

William den tavse (1533-1584), prins af Orange, blev den første leder af frihedskampen mod det katolske, spanske regime under Philip II i det, der senere blev kaldt 80-årskrigen (1568-1648). Den afsluttedes med den Westphalske fred, hvor de syv protestantiske provinser i den nederlandske republik blev anerkendt af det tysk-romerske rige. De sydlige, katolske provinser Flanders og Brabant var blevet undertrykt af Philip II og forblev katolske ikke mindst på grund af jesuiternes indflydelse i modreformationens ånd.

⁶ Jeg har hørt hollandske teologer give flere bud på, hvorfor det blev Calvin og ikke Luther, der kom til at forme hollandsk protestantisk kristendom. "Calvin taler til vores forstand, men Luther taler til vores hjerte", sagde en af dem anerkendende om Luther. I og med at den nederlandske frihedskamp i 1550'erne blev knyttet sammen med reformationen, skete der en forskydning i retning af Calvinismen, som ansås for at være mere modstandsdygtig. Luther lærte lydighed mod øvrigheden, mens den calvinske Theodore de Beze (1519-1605) havde udformet en lære om modstand mod tyranner. Hollænderne valgte Calvin. Guy de Bray lod sig uddanne hos Calvin i Geneve og kaldte flere af sine hollandske landsmænd til byen. Holmquist og Nørregaards kirkehistorie II, 1949, nytryk 1992:320ff

Mange protestanter fra de sydlige provinser flygtede nordpå, f.eks. mistede Antwerpen halvdelen af sine indbyggere og byen Hondschoote stort set alle sine 18.000 indbyggere.⁷

Helt fra reformationstiden har kirken i Nederlandene været båret af en stærk frihedstrang, og fra først af etablerede man kirken bevidst helt uafhængig af staten efter inspiration fra de franske huguenotter og med en synodal struktur. Det blev resultatet af den første synode i Dordrecht i 1578.⁸

Borgerkrigen i 1610 mellem konservative og liberale calvinister endte med de konservatives sejr, og calvinismen blev de facto statsreligion. Statsembeder kunne kun besættes med calvinister, andre kristne grupper og jøder blev tolereret men samtidig diskrimineret og måtte ikke praktisere deres religion offentligt. De få tilbageværende lutheranere tolereredes kun i de større byer under forudsætning af, at de lutherske kirkers indretning fulgte de calvinske forskrifter - uden krucifikser og billeder.

Dordrecht-synoden⁹

Synoden i Dordrecht 1618-19 står den dag i dag som et afgørende samlingspunkt i Nederlandenes kirkehistorie. Den blev en generalsynode for hele den calvinske verden i et forsøg på at forlige modsætningerne mellem de liberale Arminianere¹⁰ eller Remonstranter på den ene side og de betydeligt mere strikte calvinske Gomarister eller Contra-remonstranter på den anden side. Et af de afgørende stridsspørgsmål var læren om prædestinationen, som Calvin lagde meget vægt på, men som arminianerne havde en betydeligt mere moderat opfattelse af. Leiden universitetets strengt calvinske professor, Franciscus Gomarus (død 1641) og hans konservative tilhængere beherskede hele synoden, mens remonstranterne efter lange forhandlinger blev udvist fra mødet med disse ord: "Med løgn har I begyndt, med løgn har I endt; dimittimini! ite! ite!"¹¹

De vigtigste beslutninger i Dordrecht gjaldt den calvinske ortodoksi: 1) Heidelberg-katekismen blev stadfæstet som normgivende for hele den calvinske verden. 2) Læren om den dobbelte prædestination blev fastslået i 93 canones, der indførtes i alle reformerte kirker. Dordrechtsynoden fuldendte læreudviklingen i den calvinske verden og etablerede en virkelig enhed i bekendelsen. I Nederlandene sikrede synoden den calvinske nationalkirkes herredømme og relative selvstændighed inden for statslivet.

⁷ Se Wikipedia-artiklen "History of religion in the Netherlands".

⁸ se Karel Blei "The Church: National and Universal" i bogen "Of All Times and of All Places", red. Leo J Koffeman 2001:24

⁹ Se f.eks. Holmquist og Nørregaards kirkehistorie II, 1949, nytryk 1992:320ff

¹⁰ Jacob Arminius (1560-1609) virkede som prædikant i Amsterdam og senere som underviser ved universitetet i Leiden, hvor studenterne i store skarer samledes om ham. Efter Arminius' død blev hans tanker i 1610 sammenfattet i en såkaldt "Remonstrantie", som i fem punkter gjorde rede for hans moderate opfattelse af prædestinationslæren.

¹¹ Remonstrantiske flygtninge fra Holland grundlagde Friedrichstadt i Sydslesvig i 1621 efter invitation af Hertug Frederik III af Gottorp.

1800-tallet

Efter den franske revolution i 1789 besatte franske tropper de nederlandske provinser og etablerede den Bataviske republik, som gav lige ret for alle religioner. I 1815 forenede de protestantiske nordlige provinser sig med de sydlige katolske og oprettede ”Nederlandenes forenede Kongedømme”, men unionen splittedes i 1830 på grund af den Belgiske revolution, som bl.a. blev båret af religiøse modsætninger mellem protestanter og katolikker. Belgien opstod som selvstændig nation. Herefter forværredes forholdene for katolikkerne i de nordlige protestantiske Nederlande igen, det katolske hierarki blev forbudt ligesom religiøse processioner. Kirke og stat var i princippet adskilt, men staten ønskede efter 1815 i oplysningstidens ånd, at landets reformerte kirke skulle virke for statens vel og fremme idealerne om tolerance, dyd og god moral og kultivere kærlighed til konge og fædreland.¹²

Nederlandene blev i den ånd styret af en liberal calvinsk elite, som dominerede bureaukratiet og den hollandske reformerte kirke, *Nederlandse Hervormde Kerk*. Konservative kredse brød herefter ud, først i 1834 under ledelse af præsten Hendrik de Cock og i 1886 igen under neo-calvinismens fader, den højtprofilerede Abraham Kuyper (1837-1920). Disse to konservative, reformerte kirkefraktioner slog sig sammen og grundlagde i 1892 *Gereformeerde Kerken in Nederland*, (forkortet GKN), Nederlands reformerte kirker. En række andre mindre reformerte kirker har i tidens løb spaltet sig ud. Der findes i bilaget et ”stamtræ”, dvs. en oversigt over alle de kirkesplittelser, der har fundet sted i den reformerte kirke i Nederlandenes kirkehistorie. I det hele taget gav stat-kirkeforholdet anledning til voldsomme diskussioner og spændinger mellem kirkens folk.

Abraham Kuyper bestred med stor lidenskab, at man i det hele taget kan tale om en national kirke: Kristi kirke har en identitet, som er åndelig. Ikke national. Kirken er en menighed, som består af dem, der tror, af dem, der er indpodet i Kristus, som bøjer sig for ham, lever af hans ord og lyder hans bud.¹³

Abraham Kuyper grundlagde en række religiøse organisationer, en fagforening, aviser, religiøse skoler, et politisk parti samt Amsterdams Frie Universitet,¹⁴ og han blev kendt for sin omfattende skribentvirksomhed, idet han bl.a. formulerede princippet om ”Sphere sovereignty”, der vel bedst kan oversættes med ”suverænitet inden for hver sin religiøse ramme”. Det blev et af grundprincipperne i hans tænkning.¹⁵

Befolkningen afgrænsede sig i lukkede samfundsgrupper: En katolsk, en protestantisk, en socialistisk og en politisk-liberal gruppe eller ”søjle”. Hver gruppe opbyggede sin egen sociale organisation, som omfattede egne kirker, politiske partier, aviser, skoler, universiteter, fagforeninger, sportsklubber, spejderkorps og andre ungdomsklubber. Kuyper ses ofte som chefideologen bag denne ejendommelige, men gennemgribende

¹² Om de skiftende forhold mellem stat og kirke i Nederlandene siden Reformationen se Karel Blei ”The Church: National and Universal” i bogen ”Of All Times and of All Places”, red. Leo J Koffeman 2001:19ff

¹³ Karel Blei opus cit:36

¹⁴ der er et stort og velrenommeret universitet i dag, men har lagt afstand til sit stærkt neo-calvinske udgangspunkt. Man kan se en buste af Abraham Kuyper udenfor den store foredragssal.

¹⁵ Se hertil min artikel om Abraham Kuyper.

udvikling i det hollandske samfund, en opdeling, som først for alvor begyndte at bryde sammen efter 2. Verdenskrig.

1800-tallets lange kampe om en reform af *Nederlandse Hervormde Kerk* og for frigørelsen fra de statsligt styrende bånd blev først fuldendt i 1951, hvor kirken blev reorganiseret og fik en ny kirkeordning:¹⁶ En klassisk struktur blev genindført med nationale og regionale synoder og presbyterier uden topstyring og statslig indblanding.

Sekularisering¹⁷

Efter 2. verdenskrig blev sekulariseringen af de hollandske samfund stadig mere mærkbar. En ny religion, Islam, gjorde sig stigende grad gældende. I 1971 var 39% af den hollandske befolkning katolikker, i 2014 23,3%. I samme periode faldt andelen af tilhængere af protestantiske kirker fra 31% til 10%. Dog skal disse tal tages med forbehold, da de er indsamlet af det katolske social-etiske institut. Tallene stammer fra kirkerne selv.

Radbours University og Vrije Universiteit Amsterdam har i 2015 foretaget en undersøgelse, som bygger på grundige interviews. Her når man frem til andre tal: Romersk katolske: 11,7%. PKN, Protestantse Kerk Nederlands: 8,6%, andre protestantiske kirker: 4,2%, Islam: 5%, Hinduisme mv.: 2,7%. Andelen af den hollandske befolkning, som ikke angiver nogen religiøs tilknytning er efter denne undersøgelse 67,8%. I 1966 var det tilsvarende tal 33 %. Man regner med, at tallet er steget til 72% i 2020. Radbours universitetets undersøgelse fandt, at 24% af Hollands befolkning er ateister, 34% agnostikere, 14% theister eller kristne og 28% er "ietsister", dvs. en gruppe, som mener, at "der er nok noget", altså en ubestemmelig tro på en transcendent realitet. "Iets" betyder "noget" på hollandsk.¹⁸

Katolsk-protestantisk dialog.

Anden Vatikan-koncil i 1962-65 gav stødet til samtaler mellem reformerte og katolske. Emner som dåben og tværkirkelige bryllupper har bl.a. været på dagsordenen, og i slutningen af 1960'erne anerkendte kirkerne gensidigt hinandens dåb. Samtaler om nadveren blev vanskeligere, og ikke alle reformerte menigheder i Nederlandene var begejstrede ved tanken om dialog med den romersk-katolske kirke.¹⁹ Imidlertid blev der op gennem 1990'erne en frugtbar drøftelse af kirkens væsen og forholdet mellem dens lokale forankring i menigheder og dens universelle karakter. Artikelsamlingen "Of All Times and Places" (2001) med bidrag af både reformerte og katolske teologer er interessant læsning, der bl.a. giver indblik i den kirkehistoriske udvikling.

Dialogen synes dog at være forstummet. Generalsekretær i PKN, Arjan Plaisier skriver i anden sammenhæng i 2014:

¹⁶ der til dels er videreført i den nu forenede kirke, PKN, se nedenfor.

¹⁷ Se bilag (3) med en statistisk materiale om tro og religion i Nederlandene

¹⁸ Se de forskellige plancher, grafer og tabeller, som illustrerer den hollandske religiøse virkelighed. Se også https://en.wikipedia.org/wiki/History_of_religion_in_the_Netherlands

¹⁹ Se artikelsamlingen: "Of All Times and Places – Protestants and Catholics on the Church Local and Universal", red. Leo J Koffeman, Meinema Zoetermeer 2001:10

Presently, the Roman Catholic Church is not in a very ecumenical mood. In particular, the possibility of intercommunion is severely restricted. Nevertheless, Protestantism needs to engage in ongoing dialogue with the Roman Catholic Church and cannot sit, satisfied, in its own Protestant corner. Protestantism is permanently in danger of becoming “sectarian” – which certainly will be the case if the dialogue with the Roman Catholic Church comes to an end.”²⁰

3) De Protestantse Kerk in Nederland (PKN)

Siden 1960’erne har de to største, reformerte kirker, *Nederlandse Hervormde Kerk* og *Kuypers Gereformeerde Kerken* fra 1892 ført forhandlinger om sammenlægning under overskriften ”Samen op weg Kerken” (sammen-på-vej-kirker). Hertil har landets lille lutherske kirke med 18.000 medlemmer (2004) tilsluttet sig. De langvarige og komplicerede forhandlinger resulterede i en sammenslutning af de tre kirker i 2004 under navnet ”*De Protestantse Kerk in Nederland*” forkortet PKN. Dog valgte nogle menigheder ikke at følge med, men har oprettet deres egen selvstændige, reformerte kirke.

Repræsentanter for remonstrantiske kirker deltog i den proces, der førte til sammenlægning af kirkerne under PKN i 2004, men de forlod forhandlingerne, fordi de øvrige forhandlere fastholdt Dordrecht synodens bestemmelser i uændret form.

Det læremæssige udgangspunkt for PKN er de tre oldkirkelige symboler, Nicænum, Athanasianum og Apostolicum. Hertil kommer den Augsburgske bekendelse og Luthers lille katekismus, samt Heidelberg og Geneve-katekismen og desuden Confessio Belgica og Dordrecht synodens bestemmelser. Barmen-erklæringen (1934) og Leuenberg-konkordien (1973) spiller også vigtige roller i kirkens selvforståelse. Ordination af kvinder og ægteskab mellem samme køn er tilladt, men de enkelte menigheder har en betydelig selvbestemmelsesret i forhold til kontroversielle emner som f.eks. de nævnte. PKN kan på den måde rumme både konservative og liberale bevægelser og fløje.

I en meget oplysende og ærlig artikelsamling, ²¹ redegør flere af de centralt placerede teologer og kirkeledere for hele sammenlægnings-processen, for problemer, perspektiver og løsninger undervejs. Generalsekretær i PKN, Arjan Plaisier skriver i 2014:

”The merger of three churches into the Protestant Church in the Netherlands required considerable effort. The forty years that it took have often been compared to the length of time that the Israelites spent wandering through the desert. If we continue to think of that story, the question automatically arises regarding whether the unification has brought us into a promised land in which church members and congregations are enjoying a blessed time. It will

²⁰ ”The Protestant Church in the Netherlands: Church Unity in the 21st Century – Stories and Reflections”, Zürich og Berlin 2014:46

²¹ ”The Protestant Church in the Netherlands: Church Unity in the 21st Century – Stories and Reflections”, Zürich og Berlin 2014

not come as a surprise to anyone who is familiar with contemporary church life if this question elicits a negative response.”²²

En af de store udfordringer er den konstante nedgang i medlemstallet. Herom skriver Arjan Plaisier:

“Compared with other Western European countries the Netherlands probably is the most secularized country. This has had and still has consequences for church membership. The PCN’s (PKN’s) total number of members has declined by 2,5% every year during these 10 years (since 2004) and the present number is less than the membership of the former *Nederlandse Hervormde Kerk* in 1980.”²³

4) Hvad skal man dog gøre?

Generalsekretær i PKN Arjan Plaisier skriver:

The church has acquired its forms through a process of cultivating tradition. That is good and significant. Yet it cannot be denied that such forms often are well suited to the mainstream culture of “yesterday”. What about the church’s accessibility to the people of today’s culture? There needs to be a reconsideration of form and the freedom to experiment with new forms. Not as a simple trick, but as a way for “the Word to be made flesh” through a type of “inculturalization” of the church in contemporary life. For that reason, the PCN (PKN) has already started “pioneer congregations”. This idea has been expanded in the new policy guidelines. Here will be an opportunity for 100 pioneer sites to be established between 2013 and 2017. The Mission Department will coach and encourage members of the church as they seek to develop these places. About twenty possible sites outside of regular church settings have been approved. This is a way of fostering “fresh expressions of church”.²⁴

PKN har i 2014 erhvervet det tidligere militærhospital i Utrecht, og her har kirken sit hovedkontor, som rummer mange centrale funktioner, der dækker hele landet. Man har ansat flere unge mennesker i projektet ”Landelijk team pionieren” (LTP), altså en landsdækkende netværksorganisation, som etablerer, støtter, rådgiver og inspirerer nye kirkeprojekter over hele Holland. Fra kirkens center i Utrecht holder man tæt kontakt til pionerer, både præster og lægfolk, og konsulenter eller ”coaches” besøger med jævne mellemrum pionerstederne, ligesom LTP inviterer til ERFA og inspirations-weekender, knytter tråde og sørger for opfølgning osv.. Et interaktivt kort på LTPs hjemmeside viser de mange steder, hvor nye kirkefællesskaber som græsrodsbevægelser er ved at vokse op og slå rod i lokalsamfundet.²⁵ Klikker man videre på det interaktive kort, kan man på hvert

²² ibid. side 39

²³ ibid s. 40

²⁴ ibid s. 44

²⁵ <https://www.lerenpionieren.nl/maps/>

sted få oplysninger om det lokale projekts hjemmeside og kontaktmuligheder, møder, gudstjenester, osv. Den illustrerede brochure fra 2017 "Fingers Crossed – developments, lessons learnt and challenges after eight years of pioneering" præsenterer nogle statistiske data, eksempler og problemstillinger, som jeg skal vende tilbage til.

Michael Moynagh og "Fresh Expressions of Church"

Med ordvalget i den artikel, jeg netop citerede fra, lægger Arjan Plaisier sig tæt op af tanker og udtryk, som stammer fra Church of England. Det er ikke tilfældigt. PKN vedkender sig sin inspiration fra ikke mindst Michael Moynaghs forfatterskab, og lederen af LTP, den unge teolog Erik Verwoerd, har anbefalet mig at læse Moynaghs bøger som forberedelse til mine besøg hos kirkens pionerprojekter.

I årene omkring 2014 var dr. Michael Moynagh ansat som forskningsleder i Wycliffe Hall, Oxford, med henblik på research for Fresh Expressions UK. Han præsenteres som: "Director of Network Development and Consultant on Theology and Practice with the UK Fresh Expressions team." Han er præst i Church of England og har udgivet og været medudgiver af en række bøger om mission og kirke i en ny tid.

Med andre ord: Skal man forstå, hvad der i 2020 er retningsgivende for PKNs missiologiske og ekklesiologiske tænkning, så peger to centralt placerede personer i kirkeledelsen tydeligt mod "Fresh expressions of Church".²⁶ Historien bag "Fresh Expressions of Church" i UK har jeg vedhæftet som bilag (1). Det fremgår heraf, at projektet blev igangsat og inspireret af Church of Englands ærkebiskop Rowan Williams og rapporten "Mission shaped Church" (2004), som bl.a. peger på behovet for "a mixed economy". Hermed sigtes til, at nye kirkeprojekter skal vokse op uden stramme regler og bindinger til den eksisterende kirke, men som kreative, nytænkende, kontekstuelle kirkefællesskaber på græsrodsplan anerkendes af og have gode bånd til den etablerede kirke. Fresh Expressions er økumenisk, netværksbaseret og omfatter en lang række forskelligartede tiltag, som især tager sigte på mennesker, som ikke i forvejen er medlem af en kirke.

Church for every Context

Michael Moynaghs bog "Being Church Doing Life", 2014 på 349 sider hævder sig især ved at bringe 120 konkrete eksempler på "Fresh Expressions of Church" hentet fra hele den angelsaksiske verden. Her præsenteres flere temaer og tankegange og praktisk vejledning, som imidlertid får en mere omfattende behandling i Moynaghs "Church for every Context" fra 2012. Bogen er på 490 store sider og er blevet et standardværk for FreshExpressions-teams i store dele af den angelsaksiske verden – og altså også i Holland. Fremstillingen er delt i fire hovedele: I bogens første del "Past and Present" ser forfatteren på karakteren af Paulus' menigheder, idet han her finder tydelige eksempler på lokale, kontekstafhængige fællesskaber om den kristne tro. Vi præsenteres også for en række kirker i kirkehistoriens løb, som har forstået, knyttet til ved og gjort en mærkbar forskel i deres lokalområde (kontekst). Moynagh gennemgår dernæst historien bag Fresh Expressions i Storbritannien.

²⁶ <https://freshexpressions.org.uk/about/our-story/>

I bogens anden del "Towards a Theological Rationale" spørger Moynagh bl.a. "What is the purpose and Nature of the Church?" og "Should Mission be a First step for the Church?" Han rejser også spørgsmålet: "Are New Contextual Churches Faithful to the Tradition?", som han besvarer bekræftende, idet han sammenligner med Jesu eget liv og tjeneste.²⁷ Bogens tredje del "Bringing Contextual Churches to Birth" er en praktisk vejledning i at skabe nye, kontekst-baserede kirkegrupper i lokalsamfundet, mens fjerde og sidste del "Growing to Maturity" peger på fire hovedpunkter: Discipleship, worship, community, sustainability. Skal "emerging churches" kunne stå distancen og blive autentiske, kristne fællesskaber, må man for hvert af disse fire områder gennemtænke sin strategi og sin målsætning med henblik på at konsolidere fællesskabet. Men den modenhed, som græsrodsfællesskaberne skal vokse op til, betyder ikke, at de skal standardiseres eller skal underlægges den historiske kirke. Overalt peger Moynagh på frihed, kreativitet og selvstændigt ansvar for udviklingen mod et kirkeligt fællesskab, som passer netop på det sted, hvor fællesskabet har sine rødder. En udpræget netværks-tankegang. Men det er samtidig en væsentlig pointe, at den etablerede kirke skal indgå i netværket. Relationen mellem det gamle og det nye skal være god og stærk.

Bogen er overalt meget praktisk og letforståelig i sin tilgang, og der gives konkrete eksempler på etableringen af en lang række "Emerging Churches" i UK, men også i USA og Canada, Australien og New Zealand. Moynagh har et vældigt overblik som understreges af den omfattende litteraturliste.

Definitionen af "kirke".

På vores besøg i Holland med FUV i september 2018 og september 2019 mødte vi flere "Fresh Expressions" teams, som hollænderne foretrækker at kalde pioner-teams. Flere gange syntes mine kolleger og jeg, at de nye projekter var noget løse i kanten. Kan man kalde det kirke? Eller menighed? Det fornemmedes, som om definitionen af, hvad kirke egentlig er, svævede temmelig meget. Jeg tænkte selv flere gange på Melanchthons præcise definition i den Augsburgske bekendelse artikel 7: "Men kirken er de helliges forsamling, i hvilken evangeliet læres rent og sakramenterne forvaltes ret".²⁸ Kan f.eks. et stuemøde en søndag formiddag med rundstykker og kaffe, bibelvers og samtale, kaldes kirke?²⁹ Eller en ikke særligt kirkeligt velbevandret ung mand, som holder drøftelser om værdier for erhvervsfolk i et lokale i finanskvartret i Amsterdam? Er det kirke?

Michael Moynagh er klar over denne indvending, som han også møder i Church of England. Han citerer ærkebiskop Rowan Williams definition af kirke:

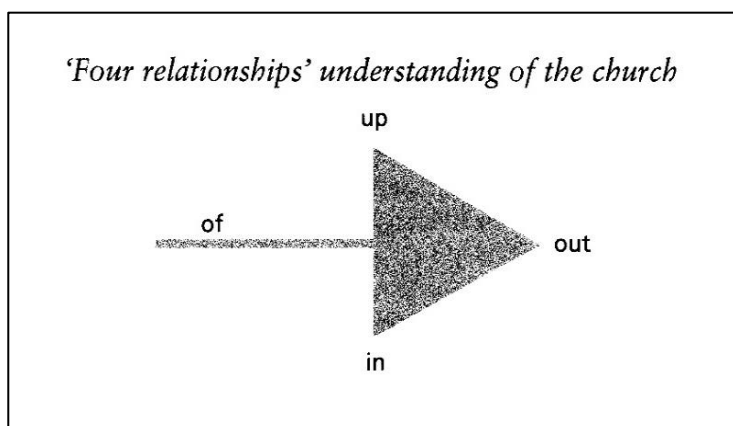
²⁷ Moynagh svarer: "The church corresponds to the life and ministry of Jesus when it identifies with a specific culture, forms communities in the midst of people's immanent lives, endures a 'death' as it brings forth new life, finds that the church's centre has followed Jesus to the rim, anticipates the inclusion of 'all things' in the kingdom", Moynagh 2012:192

²⁸ Confessio Augustana, Leif Grane 1981:78

²⁹ I sin artikel "The Heartbeat of Life of the Protestant Church in the Netherlands", 2014:39ff gør generalsekretær i PKN Arjan Plaisier flere gange opmærksom på evangeliernes beretninger om den opstandne Kristus, der er iblandt sine disciple. "The word and presence of the living Christi are the sole origin and foundation of the church. ... A church is a fellowship of people who live together in Christ's name. It is that simple." s.42-43 i "The Protestant Church in the Netherlands: Church Unity in the 21st Century – Stories and Reflections", Zürich og Berlin 2014

Williams has described the New Testament picture of church as “what happens when the news and presence of Jesus, raised from the dead, impact upon the human scene, drawing people together in a relationship that changes everyone involved, a relationship which means that each person involved with Jesus is now involved with all others who have answered his invitation, in ways that are painful and demanding but are also life-giving and transforming beyond imagination.”³⁰

Moynagh distancerer sig udtrykkeligt fra at bruge ord og sakramenter som definition på kirke.³¹ Det vil svare til, siger han, at man definerer et ægteskab alene på baggrund af juridiske vielsespapirer og det at have sex med hinanden. På den måde får man slet ikke udtrykt den omfattende helhed og fylde, som ægteskabet rummer. Tilsvarende er det med definitionen af, hvad kirke er. Hvis man alene forstår kirke som bestemte praktiske handlinger (ordets forkyndelse, sakramenternes forvaltning, biskoppernes og kirkehierarkiets rolle) da udelader man alt for meget af, hvad det betyder at være kirke. Derimod foreslår Moynagh i forlængelse af Rowan Williams-citatet ordet ”relationship” som udgangspunkt for en ny definition af, hvad kirke er. For at være kirke må man nødvendigvis have fire afgørende relationer:

UP relationships through participating in the life of the Trinity

IN relationships through fellowship within the gathering

OUT relationships in love for, and service of the world

OF relationships, as part of the whole body, through connections with the wider church

³⁰ "Church for Every Context", Moynagh 2012:107

³¹ Moynagh 2012:109

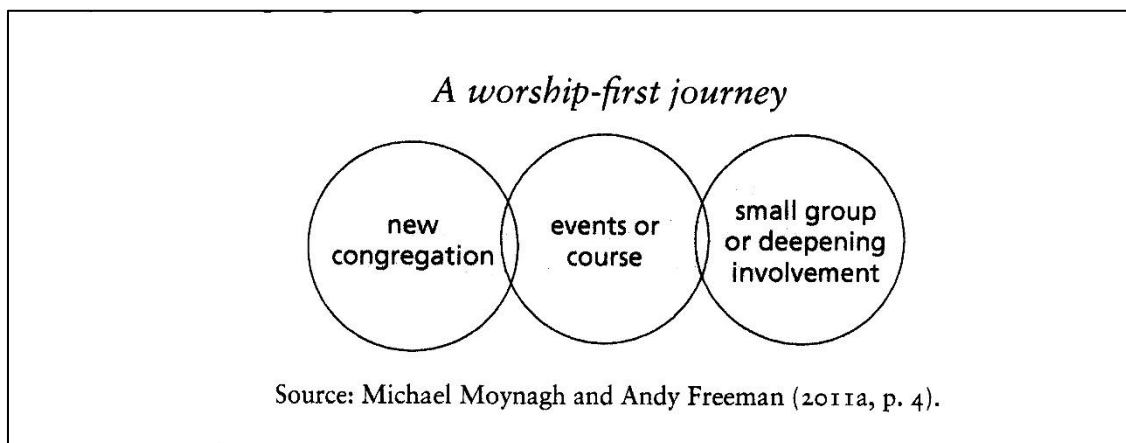
The essence of church lies in relationships rather than practices

- This view is faithful to the New Testament.
- It fits with how church is experienced.
- It reflects the social nature of human beings.
- It accords with the debated nature of practices.
- It resonates with communal and other relational conceptions of church.
- It allows room for diversity.

Hvis et fællesskab bygger på disse fire relationer og vokser i modenhed i kraft af dem og til stadighed styrkes i dem, så kan fællesskabet betegnes som kirke. De fire relationer kan beskrives og forstås enkeltvis, men vil i praksis være knyttet sammen og foldet ind i hinanden. Denne kirkeforståelse er bærende gennem hele Moynaghs fremstilling. Den bliver simpelthen definitionen af, hvad kirke er. Og denne kirkeforståelse egner sig særdeles godt til de kreative og fællesskabsstiftende og tjenende grupper, som udgør "Fresh Expressions of Church". Tør man sige: En kirkedefinition, som passer godt til en postmoderne tankegang og et postmoderne samfund?

Hvordan opstår da sådan en ny græsrodskirke? Mission er en afgørende del af Guds væsen. Ikke noget sekundært. For ligesom Faderen sender Sønnen og Ånden, sådan vil mission altid være "a first step" for kirken, som i sit DNA vil være præget af den treenige Guds væsen. Moynagh har en længere udfoldelse af dette tema.³²

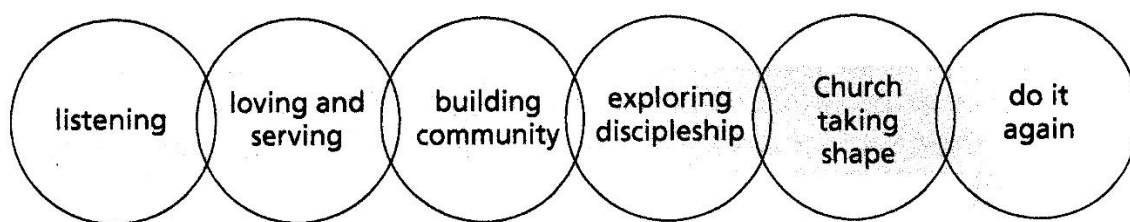
Op gennem 1990'erne har "kirkeplantning" været et evangelikalt nøgleord for kristen mission i den vestlige verden. Skematisk udtrykt ser det nogenlunde sådan her ud:

Men Michael Moynagh slår til lyd for en ny og anderledes model, der skematisk kan udtrykkes sådan:

³² Moynagh 2012:120ff

A serving-first journey

Source: Michael Moynagh and Andy Freeman (2011a, p. 5).

Begge skemaer skal forstås som en fortløbende række af processer, der dog hele tiden griber ind i hinanden, men ikke desto mindre er på vej mod et mål. Et af de vigtige spørgsmål bliver: Hvad skal vi begynde med? Altså i den situation, at en gruppe kristne gerne vil etablere sig som kirke i et nyt byområde og satse på at få helt nye medlemmer af et nystartet kirkeprojekt. Traditionel kirkeplantnings-teori siger: En gruppe kristne fra en velfungerende kirke tager en beslutning om at etablere sig i en ny bydel, hvor der kun er ganske få kristne.³³ Begynd med at etablere et sted, hvor I kommer sammen og holder gudstjeneste. Start derfra. Lad det udvikle sig, idet I inviterer lokalbefolkning til gade-fest, happenings, mød-din-nabo, osv. og sigter efter at samle en gruppe dedikerede, som kan føjes til jeres gudstjenestefejrende menighed.

Moynaghs nye model har et andet udgangspunkt. Menighedsfællesskabet skal begynde kontekstuel, jfr. "Church for every Context". Moynagh siger: Begynd med at være eller bo i lokalområdet. Gør det til en hovedprioritet, at I gør jer bekendt med og lytter til så mange af de lokale beboere, som muligt. Giv jer god tid, måske et år. Hvad er jeres medborgeres vilkår, jobmuligheder, problemer, ønsker, mangler? Hvad kan man tjene og hjælpe dem med? Ved omhyggeligt at lytte til befolkningen i lokalområdet, blive fortrolig med dem og deres livsvilkår, og samtidig afsøge mulighederne for at hjælpe, tjene, gøre en forskel for dem, er kirken på vej. Her begynder man sin rejse mod "Church taking shape". Der danner sig et fællesskab af kirkefolk og byfolk omkring konkrete projekter.

Eksempler på "Emerging Churches" i Storbritannien.

Her er et par eksempler fra Moynaghs bog "Being Church, doing life" (2014). Det første er fra en Metodistkirke i England, som har haft held til at få kontakt med unge mennesker:

Inspired by celebrity chefs, many young British people are interested in cooking. So Katharine Crowsley decided to start a cookery club in her Methodist chapel. She gathered a team, sought the advice of a community food worker, and ran a pilot.

³³ eller – som vi foretrækker at sige det i Danmark – få kirkeligt engagerede. Men både i UK og i Holland vil man efterhånden kunne møde folkegrupper og byområder, hvor kun ganske få er døbt eller har nogen blot en smule viden om, hvad kristendom egentlig er.

Cook@chapel was launched in 2009, attracting between seven and nine twelve-to-sixteen-year-olds. Most were not involved in church. They prepared a meal, ate, and talked. It was all very informal. By 2013 numbers had grown, a core of regulars had emerged, and a sense of community had developed. Prayer grew quickly out of taking it in turns to say grace using a grace dice. The young people were invited to drop written

prayers into a kitchen bowl, the bowl was passed round, and individuals picked up a prayer to read out loud. This “Mixing Bowl of Prayer” has become popular and is now the cornerstone of the evening. Discipleship occurs through conversations and supporting outside projects, such as cooking a safari supper to raise funds for an education project in Ghana. Plans include offering a taught course to deepen the young people’s Christian understanding, and an allotment to grow vegetables for their meals and to care for creation.³⁴

Det næste eksempel viser, hvordan “loving and serving” bliver første skridt på vej mod en ny menighed:

Barbara Glasson, a Methodist minister, walked the streets of central Liverpool, England for a year, watching and listening. With a group of friends, she began to bake bread, giving the loaves away. Others joined this loving and serving core. As they made bread together, a community began to form.

They started a period of quiet reflection in the side room in the middle of the day. Participants were invited to comment on a Bible passage but not interrupt each other. Silent prayer and reflection followed. As individuals explored the Christian faith, “church” gradually took shape.³⁵

Og atter et eksempel på “serving first”:

One team planning to start a church organized “serve days” and a “serve week” in its neighborhood. Individuals collected litter and performed other tasks that benefited the community. The aim was not to mobilize fellow Christians to do this, but to involve the people who lived there (and had few church connections). Residents watched as team members, wearing special T-shirts, got the ball rolling. Quite a few joined in and became friends with the team in the process. When some months later the team began worshipping in the local school, as a result of these relationships a number of the residents asked to come too – so much so that the gathering quickly grew to sixty.³⁶

I alt har Michael Moynagh 120 eksempler på ”emerging churches”, de fleste fra UK. På mine studieture med FUV til Holland i 2018 og 2019 så vi flere tilsvarende græsrodsinitiativer. Her kommer nogle eksempler.

³⁴ Michael Moynagh “Being Church Doing Life”, 2014:98

³⁵ Moynagh 2014:127

³⁶ Moynagh 2014:168

“Emerging churches” i Nederlandene – Fingers Crossed.

Erik Verwoerd har sin faste base i Utrecht, hvor han fra PKNs hovedkontor samler mange tråde i sin hånd som teamleder og tovholder for hele netværksorganisationen af pionerer. Her gør man alvor af Moynaghs tanker. Pionerprojekterne rundt i landet er meget forskellige af karakter, men overalt lægger man vægt på at være forankret i lokalsamfundet, lyttende, engageret og med blik for relationer og bibelstudier. Et pionersted kan ikke etableres uden at det lokale menighedsråd siger god for det. Og pionerprojekterne har ofte brug for menighedsrådets støtte – i hvert fald i begyndelsen. Men pionererne bliver også en udfordring for de gamle og eksisterende kirker og menighedsråd, når de bryder ny jord og sætter kirkernes identitet, nedarvede funktioner, traditioner og fremtid til debat – direkte eller måske især indirekte.

Det tales der ærligt om i den tidligere omtalte brochure i A4-format ”Fingers Crossed”, hvor teamet bag PKNs pioner-projekter i 2017 gør status efter 8 år. Indledningsvis sammenligner de deres situation med brødrene Wright, der som de første fik et skrøbeligt fly på vingerne i 1903:

”Pioneering creates mixed feelings of both joy and worry. Perhaps the same feelings that the Wright Brothers felt with their first attempts at flying. Joy because we see that people who had no connection with the church or had lost their connection are being touched by God’s love. We see, against the trend, that new churches are coming into being. There is worry too, because how long will these “airplanes” stay in the air? Are they sustainable? Many pioneering initiatives are still fragile.”³⁷

Men hvis Wright brødrene ikke havde turde gøre forsøget, havde de heller ikke opdaget flyvningens mulighed.

Statistik

Holdet har samlet nogle statistiske opgørelser om pionerprojekterne, som kan give en vis fornemmelse af sagen: Der er knap 100 ”pioner-spots” rundt i hele landet. I gennemsnit er på hvert sted 44 personer engageret en eller flere gange om måneden, 112 personer er med ind imellem. Aldersfordelingen: 21% er under 10 år, 11% er 10-20 år, 52% er 20-40 år, 53% er 40-60 år og 24% er 60 år gamle eller derover, alt i alt er 63% kvinder og 37% mænd. I pionergruppen af frivillige er kønnene gennemsnitligt ligeligt fordelt.

Hvor mange præster er med? I 17% af projekterne er der ingen med teologisk uddannelse, 30% af projekterne har en eller flere med mellemlang teologisk uddannelse og 53% har teologer med universitetsuddannelse med i ledergruppen. 53% af projekterne har en fastansat, der arbejder to dage om ugen eller mere. 29% har en ansat, som arbejder færre end to dage om ugen. Og i 18% af projekterne er der ingen ansatte. 68% af stederne holdes der gudstjenester, 67% af stederne spiser man sammen som en del af konceptet, 48% har

³⁷ Brochure “Fingers Crossed – developments, lessons learnt and challenges after eight years of pioneering”, januar 2017, Protestantse Kerk, Nederlands

diakonale tiltag, 45% kunstneriske aktiviteter og 33% henter inspiration fra kloster-traditionen. Det sidste er overraskende, men er udtryk for en trend i Nederlandene.

Her kommer tre konkrete eksempler på PKN pionerprojekter i Nederlandene:³⁸

De Haven: Et sted for alle i nabolaget.

I kvarteret Kanaleneiland i Utrecht er tre ud af fire indbyggere fra ikke-vestlig baggrund. Præsten Marius van Duijn har sit eget hold af veluddannede, kristne pionerer, og de begyndte med traditionelle gudstjenester, men måtte vende tingene om: "I dag er vores mål ikke at få vores naboer ind i kirken, men at få kirken ud blandt vore naboer efter mottoet: 'Mere af Jesus i Kanaleneiland'. Vi er hele tiden på udkig efter nye måder at være til stede på - som kristne i vores omgivelser her. Gennem bøn er der skabt en længsel i os efter at vi kan åbne os mere, idet vi har vores fokus rettet mod vores lokalområde. Nogle af os hjælper vores naboer med at købe ind, andre tilbyder sprogundervisning, og langsomt men sikkert får pioner-teamet føjet flere farver til. En farverig gruppe af projekter. En farverig gruppe af frivillige. Ikke længere kun hvide mennesker."

"Alle er velkomne: Kristne, muslimer, troende, ikke-troende, unge, gamle", det siger Wilma Wolswinkel, som er med i pioner-teamet. "Vi åbner hver søndag eftermiddag halv fire, først med kaffe og den første søndag i hver måned er der et måltid om aftenen. På de andre søndage læser vi i bibelen sammen eller holder "Del din bibelske historie med os". Vi har opfølgende samtaler og diskussioner. Nu er vi et fællesskab af alle slags mennesker, som ikke umiddelbart ser ud til at have meget tilfælles. Men vi nyder fællesskabet, og folk lægger mærke til det. At være pioner er et langt, sejt træk. Et nøgleord er "samme tid, samme sted", så ved folk, hvor og hvornår vi er her."

Kloosterwelle: Stilhed er en lise for sjælen

I sognekirken "Cornelius" i landsbyen Noordwelle i Zeeland begyndte pastor Piter Goodijk at holde tidebøn hver onsdag i sommeren 2014. Han gav det navnet Kloosterwelle (klosterbrønden) og det blev officielt anerkendt som et af PKNs pionerprojekter. Tidebønnen er stadig en af de bærende aktiviteter med syv minutters stilhed midt i det liturgiske forløb. Der er en fast kerne på ca. 15 mennesker, som deltager hver gang, mens en del andre er med fra tid til anden. Efter tidebønnen er der et fælles måltid, som bliver forberedt af et ægtepar, som bor tæt på kirken. Mens deltagerne spiser er der samtale, som lægger op til, at man skal lære hinanden godt at kende. Flere siger, at de nødtigt ville undvære måltidet og samtalerne.

Fire onsdage om året indbydes til retræte. Der kommer folk fra hele Zeeland. Piter Goodijk siger: "Retrætedagene sætter fokus på gudstjeneste, måltidsfællesskab og pilgrimsvandring – alt i en velordnet struktur. Tanken er, at man skal opleve afkobling, ro, eftertanke, kontemplation. Tidebønnerne bestemmer dagsrytmen og klokkerne fra den gamle kirke, Sct. Salvator, kalder os til bøn. Men emnerne, som drøftes, er hentet fra vores daglige liv.

³⁸ ibid

Vi har altså ikke ét bestemt tema, men vi vandrer ud på polderne³⁹. Sådan en dag er næsten som en redningsplanke i en hektisk hverdag, en lejlighed til at lade op så vi kan vende tilbage til verden og dagligdagen med åbenhed og oprejst pande.”

Deltagerne kommer med mange forskellige baggrunde, og kirkevante, kun lidt kirkevante og helt kirke-uvante deltager side om side.

Skræddersyede retrætedage for sosu-assistenter, omsorgsmedarbejdere og undervisere er i støbeskeen. Projektet ser ud til at have fundet en stabil og god tilslutning, retrætedagene er vellykkede og får gode kommentarer, når de bliver evalueret. Der er en stigende tilslutning til tidebønnen om onsdagen, og den gode udvikling ser ud til at fortsætte.

Yours!: At investere i hinandens liv.

At stå til rådighed for hinanden, at lære af hinanden, bede og læse bibelen sammen, le sammen: Det er hvad pionerstedet “Yours!”, som ligger i Drachten, har som målsætning. Det begyndte i 2013 knyttet til det lokale sogn, Oase, og er siden 2016 blev en del af PKNs pioner-netværk. Jan-Willem ten Hove er en af de fem frivillige og siger: ”Vi vil meget gerne være et fællesskab for teenagere og deres forældre. For mig hører teenagere og forældre tæt sammen. Det er afgørende, at troen næres og styrkes i vore hjem. Vi begyndte med særlige ungdomsgudstjenester, men det virkede ikke. Vi fangede ikke teenagernes opmærksomhed. Hvis man ønsker at møde teenagere der, hvor de er, så må man tage dem alvorligt og opbygge tillidsfulde relationer til dem.”

Der er jævnlige møder med teenagere og sammen tager de på ture til ungdomsstævner og andre arrangementer. Et nyt tiltag går ud på sammen med forældrene at læse hele bibelen i løbet af et år, og med en WhatsApp-group deler de deres læsefrugter.

Jan-Willem siger: ”Vi er opmærksomme på arrangementer rundt omkring. I år vil vi besøge passionspillene i Leeuwarden, det er bedre end at vi selv arrangerer en række aktiviteter. Vi vil hellere investere tid til at være sammen med hinanden. Hvis vi engagerer os i alt det, der foregår i forvejen, så kræver det ikke så meget planlægning eller et stort tidsforbrug. Men vi lægger vægt på, at vi som familier spiser sammen – vi skal jo have noget at spise under alle omstændigheder. Så taler vi sammen, teenagere for sig, forældre for sig.”

Jan-Willem lægger vægt på, at folk lærer historien om Jesus at kende. ”Jeg vil gerne selv være et godt eksempel på det. Og jeg vil gerne inspirere andre til at blive et eksempel på samme måde. Der findes så megen smerte og så megen tomhed i verden. Evangeliet kan blive svaret.“

Jan-Willems drøftelser med det lokale Menighedsråd var til at begynde med dynamiske, men så blev forhandlingerne komplicerede og svære. Imidlertid tog pioner-holdet og menighedsrådet sammen afsted på en ekskursion og besøgte andre pionersteder. Det

³⁹ Opfyldte arealer, som indvinder nyt land fra havet.

løsnede op i tingene. Nu er der et konstruktivt samarbejde og både formelle og uformelle kontakter mellem pionergruppen og menighedsrådet.

Nogle kritiske kommentarer.

Folderen "Fingers Crossed" refererer tre researchere, som har besøgt menighedsråd og en række af pioner-stederne med henblik på deres afsluttende specialeopgaver. De peger på flere problemer. Den første, Marinka Verburg-Jannsen siger: "Der er stor forskel på, hvordan deltagerne i projekterne opfatter deres egen rolle og forpligtelse. Nogle ønsker udtrykkeligt ikke at tage medansvar eller at blive identificeret med pionergruppen, men ønsker kun at komme når og så længe de har lyst. Nogle af pionererne er tilbageholdende og sky, når det gælder det at tale om Gud og troen på ham, hvorimod folk uden for kirken netop sætter pris på, at nogen vil bringe Gud ind i samtalen. Det er et problem."

Den næste, Nadine van Hierden, siger: "Pionerprojekterne er udtryk for en "mixed economy": De gammelkendte kirker eksisterer side om side med en række forskelligartede nye tiltag. Ideelt set for at styrke og hjælpe hinanden. Men i praksis kniber det med den gensidige støtte. Der er brug for konsulenter, som kender alle parter og kan formidle et positivt samarbejde og bringe enhed ind i forskelligheden, "unity in diversity". "

Den tredje, Rachel van der Veen, fortæller, at hun har besøgt 9 menighedsråd i den etablerede kirke og spurgt, hvad der afgør, hvorvidt de vil starte et pioner-projekt. Praktisk taget alle råd var betænkelige, siger hun, fordi de frygtede, at de ville miste aktive medlemmer til pionerprojektet, medlemmer, som slet ikke kunne undværes i deres egen kirke. En "coach" som kommer fra landskirkens hovedkontor kan derimod virkelig gøre en forskel, mener Rachel. Men uanset hvad, så er det et vanskeligt job at bringe forståelse, for man er oppe imod mange stærke overbevisninger og fortolkninger af, hvad vi skal som kirke.

KONKLUSION

Jeg har haft den ambition at prøve på at forstå det hollandske, protestantiske kirkeliv i det 21. århundrede. Det har vist sig at være frugtbart at kende kirkelivets historie gennem tiderne for bedre at kunne forstå nutiden. En fyldestgørende beskrivelse af hele det hollandske kirkeliv er der naturligvis ikke tale om. Men jeg har fokuseret på kirkens reaktioner og tiltag i lyset af sekulariseringen. Selvom jeg mangler de oplevelser og samtaler, som mit aflyste besøg kunne have givet mig, har jeg alligevel fået nogle spændende og relevante indtryk og konsulteret centralt placerede kirkefolks publikationer og ladet dem komme til orde.

Den hollandske, reformerte kirke er i krise, stærkt på tilbagetog, marginaliseret af sekularisering og postmodernisme. Flertallet af reformerte menigheder har i 40 år været igennem en krævende sammenlægningsproces, som afsluttedes i 2004 og som resulterede i en fælles, økumenisk orienteret, protestantisk kirke, PKN, som trods de deltagende lutherske kirkers meget lille andel af fællesskabet, ikke desto mindre i dag rummer både

reformerte og lutherske bekendelsesskrifter side om side i statutterne. Leuenberg-konkordien har været en afgørende byggesten i sammenlægningsprocessen.

Ejendommeligt er det at konstatere, at Jean Calvins lære om den dobbelte prædestination, som på Dordrecht-synoden i 93 canones blev understreget som en afgørende del af reformert teologisk identitet, modsiges eller i hvert fald nedtones betydeligt af Leuenberg-konkordien: "Skriftens Kristusvidnesbyrd tillader os ikke at antage en evig rådslutning hos Gud om bestemte menneskers eller et folks endegyldige forkastelse." Denne formulering gav anledning til konflikt i de sammenlægningsdrøftelser, der førte til dannelsen af PKN. Nogle reformerte menigheder gjorde gældende, at Leuenbergkonkordien er i direkte modsætning til Dordrechtsynodens canones om den dobbelte prædestination.⁴⁰ Dordrecht-synodens bestemmelser stod gennem flere hundrede år som et banner, rejst højt over alle reformerte kirker i verden.

Men i og med at Leuenberg konkordien får en fremtrædende plads er et væsentligt lærepunkt i historisk, reformert teologi trængt tilbage. En ny tid gør sig gældende. Tid til opbrud.

PKN tager konsekvensen af sin nye økumeniske identitet og lader centralt placerede kirkefolk i Church of England som f.eks. ærkebiskop Rowan Williams og præsten Michael Moynagh blive betydningsfulde, ja afgørende inspirationskilder. Det gælder både forståelsen af, hvad kirke er, men ikke mindst også forståelsen af, hvordan udadrettet mission og menighedsdannelse i hele det hollandske samfund skal gribes an. Her bliver netværkstænkning og græsrodsmission nøgleord. At kristne er til stede i lokalsamfundet. At de lytter og forstår, tjener og elsker deres medborgere, er i levende samtale og samarbejde med dem, og her deler evangeliet og kirkens liv med dem. Der er hos de hollandske kirkeledere en stærk besindelse på ærlighed, på omvendelse, eftertanke, på at læse evangelierne med friske øjne og i en ægte reformatorisk ånd vende tilbage til kilderne, når man spørger: Hvad er kirke for noget? Og hvordan er vi kirke i dag?

Jeg står i nogen grad i en overraskende situation: Når jeg spørger efter profil og teologisk tendens hos flertallet og hovedstrømmen af reformerte menigheder i Nederlandene, bliver jeg præsenteret for en sammenlagt, protestantisk kirke, PKN, der er økumenisk i sine statutter, og som rummer både liberale og konservative menigheder. Spørger jeg videre om de vigtigste anliggender, udfordringer og målsætninger, bliver jeg med fast og venlig hånd af kirkens nøglepersoner vist videre til en anglikansk præst og teologisk tænker, som i høj grad udfolder sin teologi i en økumenisk, protestantisk atmosfære og dertil har et omfattende internationalt udsyn og overblik. Som taler om græsrods- og netværksmission.

Jeg spørger mig selv: Er de protestantiske kirker i Europa efterhånden så trængte, at de rykker sammen og rækker hinanden hånden, nedtoner eller glemmer deres indbyrdes, historiske forskelle og understreger økumenien for bedre at kunne stå sammen mod den helt store udfordring: Sekulariseringen af hele den vestlige verden?

Idet jeg godt forstår, at pionerprojekterne i "Fresh Expressions of Church" nødvendiggør, at man må have en ny kirkedefinition, som taler om fire grundlæggende relationer i en ny,

⁴⁰ Se Kyndal 2015:36 nederst. Se hertil Leo Koffeman i "The Protestant Church in the Netherlands – Church Unity in the 21st Century, Stories and Reflections", 2014:19+23-24

frisk model, som jeg har gjort rede for det, er min betænkelighed dog ikke borte. Alle de 6 refererede eksempler, 3 fra UK, 3 fra Nederlandene, er ganske glimrende diakonale, sociale og fællesskabs-dannende. Jeg ser, at de passer til en postmoderne tid og et postmoderne temperament. Men jeg er nok ligesom landsledelsen af projekterne bekymret for, om flyveren kan blive i luften og stå distancen. Og jeg er bange for, at forståelsen af ordet kirke – eller manglen på samme – spiller en rolle her.

Som lutheraner ville jeg byde Moynaghs kirkedefinition velkommen som et supplement til eller en udfoldelse af Melanchthons tydelige og mere objektive og grundlæggende definition i den Augsburgske bekendelse artikel 7. Jeg har en snigende fornemmelse af, at der på langt sigt kan ske en udvanding eller et subjektivt skred i begrebet om, hvad kirke egentlig er for noget. Er det ikke en fare, hvis man følger Moynagh og som han direkte distancerer sig fra en klassisk, reformatorisk forståelse af, hvad kirke er? Relationer er pr. definition nogle subjektive størrelser, åbne for fortolkning og følelser. Forskellige og varierede fra menneske til menneske. Der er en årsag til, at den Augsburgske bekendelse har været højt værdsat i århundreder. Der er noget genialt over den.

Men nu er det tid til nybrud. Kristendom og kirke i økumenisk og missionalt opbrud. Ind i en ny tid. Ind i en postmoderne tid, hvor vi endnu ikke har set enden på afkristning og sekularisering.

BILAG (1). se HJEMMESIDEN <https://freshexpressions.org.uk/about/our-story/>

FRESH EXPRESSIONS OF CHURCH in the UK

- our Story (2020)

In the late 1990's and into the New Millennium, a number of Church denominations and mission agencies [in the UK] worked together reflecting on the 90's church-planting movement and beginning a process of investing and encouraging the pioneering of new forms of church expression. These *fresh expressions* weren't simply a fad or an attempt to be cool but looked to address a rapidly changing culture in the UK and a change in attitude to attending church and to a spiritual life. New things were taking place and church expressions ... sought to re-imagine church for this new environment whilst staying true to a missional and Christ-centred gospel.

In 2003, Archbishop Rowan Williams began to talk of a need for a "mixed economy" of church to meet these new challenges. This was amplified by the 2004 Mission Shaped Church Report which sought to reflect what was already happening and then to make recommendations for the future practice of this pioneering mission. It has gone on to be one of the most widely read and purchased Church of England reports ever. It argued that "the time has come to ensure that any Fresh Expression of Church that emerge within the Church, or are granted a home within it, are undergirded with an adequate ecclesiology" (MSC pg. 147.) This was exciting and encouraging for many practitioners at the time who were working hard to disciple people and develop new and imaginative expressions of Church but found them hard to be accepted as 'church.' Instead the report recognised their importance, placed value on their role in a 'mixed economy' or Church and furthermore recognised the need for the "identification, selection and training of pioneer church planters, for both lay and ordained ministers" (MSC pg.147.)

Here the Fresh Expressions movement was born as a partnership between the Church of England and the Methodist Church and initially led by Bishop Steven Croft (now Bishop of Oxford.) with Revd Peter Pillinger as the Methodist Missioner.

Bishop Steven identified "a Fresh Expression is a form of church for our changing culture established primarily for the benefit of people who are not yet members of any church." (2006) The movement developed, first connecting with those projects already developed and then encouraging others to take first steps. These new forms of church ranged from family focused Messy Churches to New Monastic Communities and to Social Justice Projects.

Under the leadership of Bishop Steven, then Bishop Graham Cray and Rev Canon Phil Potter these communities have continued to grow and develop. New partners have joined with Fresh Expressions - the Salvation Army, the United Reformed Church, the Church of Scotland and the Baptist Union of Great Britain – all of whom identify growth and encouragements in these new experiments in Church.

Studies conducted between 2012 and 2016 showed 1109 Fresh Expressions of Church identified in 21 UK Dioceses with 50,600 attending. These statistics were just for the

Church of England. George Lings, author of the studies reflected “nothing else, as a whole in the Church of England has this level of missional impact and the adding of further ecclesial communities, thereby feeling ecclesial re-imagination.” (Lings ‘Day of Small Things’ pg. 10 2016.)

As we step into the future, Fresh Expressions is now seeking to develop as a network of networks – enabling practice and encouraging pioneering across the country. We are excited to see what happens next.

LITTERATUR

- The Protestant Church in the Netherlands: Church Unity in the 21st Century: Stories and Reflections, Edited by Arjan Plaisier , Leo J. Koffeman Lit Verlag 2014
- “Of All Times and of All Places” Protestants and Catholics on the Church Local and universal. ed. Leo J Koffeman and Henk Witte. 2001.
- ”Til Guds ære – Calvins liv og virke”, Merete Nielsen, Anis 2014
- “Church for Every Context An introduction to Theology and Practice”, Michael Moynagh, Philip Harrold, 2012
- Being Church, Doing Life Creating gospel communities where life happens, Michael Moynagh, 2014
- “Abraham Kuyper, Modern Calvinist, Christian Democrat”, James D Bratt, 2013
- Leuenberg konkordien og kirkefællesskabet af reformatoriske kirker I Europa, oversat og redigeret af Erik Kyndal, Anis 2005, 128s
- Kirkehistorie II, Holmquist og Nørregaard, 1949/1992 s.138-175 Reformationen i Frankrig og det franske Schweitz. Calvinismen. s.314-329 Nederlandsk Ortodoksi, Arminianisme og Vækkelse.
- Eberhard Harbsmeier: ”Hvad er ”fortsat” reformation? /artikel fra FUV-kursus
- Brochure “Fingers Crossed – developments, lessons learnt and challenges after eight years of pioneering”, januar 2017, Protestantse Kerk, Nederlands
- Wikipedia artikler:
 - Synod of Dort
 - History of religion in the Netherlands
 - Remonstranten
 - Bible Belt (Netherlands)
 - Religion in the Netherlands
 - Protestant Church in the Netherlands
 - Abraham Kuyper
 - Abraham Kuyper: A Christian Worldview, McKendree R Langley
 - Neo-Calvinism
 - Logical order of God’s decrees, Calvinist theology
 - History of the Netherlands